

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان
دانشکده علوم اداری و اقتصاد
گروه علوم سیاسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی

عدالت سیاسی اسلام در طراحی الگوی اسلامی-ایرانی
پیشرفت

استاد راهنما:

دکتر سید جواد امام جمعه زاده

استاد مشاور:

دکتر علی علی حسینی

پژوهشگر:

احسان موذن

اسفند ماه ۱۳۹۱

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری های ناشی از تحقیق
موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه
اصفهان است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده اقتصاد و علوم اداری

گروه علوم سیاسی

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی علوم سیاسی گرایش علوم سیاسی آقای احسان موذن تحت عنوان

عدالت سیاسی اسلام در طراحی الگوی اسلامی - ایرانی
پیشرفت

در تاریخ ..... توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه ..... به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد/استادان راهنمای پایان نامه سید جواد امام جمعه زاده با مرتبه ی علمی دانشیار امضا

۲- استاد/استادان مشاور پایان نامه دکتر علی حسینی با مرتبه ی علمی استادیار امضا

۳- استاد/استادان داور داخل گروه دکتر ..... با مرتبه ی علمی ..... امضا

۴- استاد/استادان داور خارج از گروه دکتر ..... با مرتبه ی علمی ..... امضا

امضای مدیر گروه

تقديم به:

عدالت و عرفان

تقدیر و تشکر

به رسم ادب و احترام بر خود لازم می دانم از استاد راهنما جناب آقای دکتر سید جواد امام جمعه زاده و استاد مشاور دکتر علی حسینی که با راهنمایی ها مدبرانه و دلسوزانه خود در این امر مرا یاری نمودند تشکر و قدردانی نمایم.

از زحمات سرشار از مهر و محبت خانواده ام، خاصه پدر و مادر عزیزم و همسر مهربانم که تمامی مشقات را به جان خریده و در امر تحصیل مرا یاری نمودند سپاسگذاری می نمایم و از درگاه ایزد منان برای همه این عزیزان آرزوی توفیق روزافزون را دارم.

چکیده: این پژوهش به دنبال تبیین عدالت سیاسی اسلام در

طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت می باشد. بدین منظور الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت ظرف این پژوهش قرار گرفته است. عدالت سیاسی از ارکان و اصول مسلم نظام سیاسی اسلام به شمار می رود. از آن جهت که یکی از بهترین طرح ها و راهبردی ترین اندیشه ها در خصوص چگونگی عملیاتی کردن عدالت سیاسی در ایران اسلامی را پس از نص و سیره معصومین می توان از اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) استخراج کرد؛ اندیشه سیاسی ایشان مبنا و چارچوب این پژوهش قرار گرفته است.

اختلاف دیدگاه در مبانی هستی شناسی و انسان شناسی اسلام با سایر رهیافت ها باعث شده است که هدف در پیشرفت اسلامی کاملاً متفاوت و بعضاً متضاد با الگوی های رایج مادی باشد. از همین رو لازمه حرکت به سمت مطلوب در هر دو رویکرد دو الگوی متفاوت است. این اصلی ترین دلیل برای طراحی یک الگوی متفاوت از الگوهای توسعه است.

با درک صحیح از مفهوم عدالت در اسلام در می یابیم که رابطه عدالت با پیشرفت و توسعه در دو رهیافت اسلامی و مادی نسبت کاملاً متفاوتی دارد. در اسلام عدالت به عنوان عمود خیمه، یا به تعبیری زیربنای پیشرفت تلقی می گردد. یعنی آزادی، توسعه اقتصادی و سیاسی، امنیت سیاسی و اجتماعی، کمال و سعادت اجتماعی همه در پرتو تحقق عدالت متجلی خواهد شد. از نظر رتبه نیز عدالت از همه آنها برتر است. در صورتی که رهیافت غربی با نگاه به مبانی مادی خود عدالت را در مرتبه دوم یا سوم قرار می دهد و به تعبیری به عنوان یک روبنا تعریف می شود.

عدالت در اسلام در تمام شاخه ها و حوزه ها مبانی یکسانی دارد. اما ظهور آنها در هر حوزه نمود های مختلفی دارد. عدالت سیاسی از آن حیث که مربوط به اجتماع انسانی است ذیل شاخه عدالت اجتماعی قرار می گیرد. در اسلام عدالت سیاسی در کنار حقوق سیاسی معنا پیدا می کند و حقوقی که در حوزه اجتماع و در تعامل بین نظام سیاسی و مردم مطرح می شوند در قالب عدالت سیاسی قرار می گیرند. لذا مفاهیم مشروعیت سیاسی، مشارکت سیاسی، گزینش سیاسی، برابری سیاسی، انتقاد و نظارت و امنیت سیاسی همه از مباحث مربوط به عدالت سیاسی محسوب می شوند.

عدالت سیاسی اسلام مطابق بینش توحیدی و مبانی فلسفی به دو بخش تقسیم می شود. یکسری شامل حقوقی هستند که خداوند آن را مشخص نموده (امرالله) و دیگر حقوقی که شارع آن را درتوافق مردم قرار داده است(امرالناس) . سازوکاری که در این پژوهش برای تحقق عدالت سیاسی اسلام مطرح می گردد به این صورت است که رعایت استحقاق ها با لحاظ مراتب «امرالله» و «امرالناس» می باشد . یعنی در مرتبه اول امر الله یا حقوق الهی ذکر شده در نص، باید لحاظ گردد. در مرتبه بعد رجوع به آرای مردم و آن هم در صورتی که خلاف امرالله نباشد. از آن حیث که امروزه بیشتر اموری که در نظام سیاسی با آن روبرو هستیم ثابت نیستند بنابراین موضوعی که در آن امر خلاف حقوق الهی مشاهده نشود ، توافق عمومی مطرح می شود.

کلید واژه ها: عدالت، عدالت سیاسی اسلام ، الگوه

ایرانی پیشرفت، امام خمینی

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
فصل اول کلیات	۱۴
۱-۱- شرح و بیان مساله پژوهشی:.....	۱۵
۲-۱- تعریف مفاهیم:.....	۱۶
۱-۲-۱- عدالت:.....	۱۶
۲-۲-۱- عدالت سیاسی :.....	۱۷
۳-۲-۱- الگو:.....	۱۸
۴-۲-۱- پیشرفت:.....	۱۸
۵-۲-۱- الگوی اسلامی- ایرانی :.....	۱۹
۳-۱- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق:.....	۲۰
۴-۱- اهمیت و ارزش تحقیق :.....	۲۱
۵-۱- کاربرد نتایج تحقیق.....	۲۲

- ۶-۱- فرضیه‌ها ۲۲
- ۷-۱- اهداف تحقیق : ۲۳
- ۸-۱- چارچوب نظری تحقیق ۲۳
- ۹-۱- ساختار تحقیق: ۲۴

۲۶۱

فصل دوم: عدالت و عدالت سیاسی

- ۱-۲- مقدمه ۲۶
- ۲-۲- عدالت در اسلام و غرب ۲۷
- ۱-۲-۲- مفهوم عدالت در میان اندیشمندان مسلمان: ۲۷
- ۲-۲-۲- مفهوم عدالت در اندیشه متفکران سیاسی غرب: ۲۹
- ۳-۲-۲- نظریه راولز: ۳۰
- ۴-۲-۲- نقد اندیشه راولز: ۳۰
- ۳-۲- اصول اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) ۳۸

صفحه

عنوان

الف

- ۱-۳-۲- اصالت فرد و جامعه: ۳۸
- ۲-۳-۲- جامعه مطلوب: ۳۹
- ۳-۳-۲- جامعه و حکومت ۴۰
- ۴-۲- شاخصه های عدالت در اندیشه امام خمینی(ره) ۴۱
- ۱-۴-۲- ذاتی و فطری بودن عدالت: ۴۱
- ۲-۴-۲- مطلق بودن عدالت : ۴۲
- ۳-۴-۲- عدالت ،هدف متوسط: ۴۳
- ۴-۴-۲- مشروعیت ابزار تحقق عدالت : ۴۵
- ۵-۴-۲- دوساحتی بودن عدالت: ۴۶
- ۵-۲- عدالت در اندیشه سیاسی امام خمینی(ره) ۴۷
- ۱-۵-۲- مراتب و انواع عدالت : ۴۷
- ۲-۵-۲- عدل الهی : ۴۷

۴۹	.....	۲-۵-۳-عدالت تکوینی:
۴۹	.....	۲-۵-۴-عدالت تشریحی:
۵۰	.....	۲-۵-۵-عدالت فردی:
۵۱	.....	۲-۵-۶-عدالت اجتماعی:
۵۴	.....	۲-۵-۷-مفهوم حق:
۵۴	.....	۲-۵-۸-نابرابری عادلانه:
۵۶	.....	۲-۵-۹-عدالت سیاسی:
۵۷	.....	۲-۶-اصول عدالت سیاسی در اندیشه امام خمینی (ره):
۵۸	.....	۲-۶-۱-آزادی و عدالت:
۵۹	.....	۲-۶-۱-۱-آزادی محدود به قانون الهی:
	.....	۲-۶-۱-۲-فطری بودن آزادی:
	.....	۲-۶-۱-۳-رابطه آزادی و عدالت:
۶۴	.....	۲-۶-۲-عدالت هادیه:
	عنوان	صفحه
۶۵	.....	۲-۶-۱-۲-اصول حاکم بر برابری: ب
۶۶	.....	۲-۶-۳-عدالت در قدرت سیاسی:
۶۷	.....	۲-۷-۱-شرایط تحقق عدالت سیاسی اسلامی در اندیشه امام خمینی (ره):
۶۷	.....	۲-۷-۱-تحول اجتماعی، اولین گام در تحقق عدالت سیاسی:
۶۸	.....	۲-۷-۲-تشکیل حکومت اسلامی:
۶۹	.....	۲-۷-۳-مشارکت سیاسی برابر:
۷۰	.....	۲-۷-۴-عادل بودن مجری:
۷۱	.....	۲-۷-۵-پاسخگو بودن دولت در برابر مردم:
۷۱	.....	۲-۷-۶-نگاه فرا ملی به عدالت سیاسی:
۷۱	.....	۲-۷-۷-برقراری مردم سالاری دینی:
۷۳	.....	۲-۷-۸-جمع بندی:

۷۵.....	۱-۳- ضرورت طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۷۶.....	۱-۳-۱- ضرورت شالوده شکنی توسعه غربی :
۷۸.....	۱-۳-۲- چرایی پیشرفت اسلامی:
۷۸.....	۱-۳-۳- تفاوت های توسعه غربی با پیشرفت اسلامی :
۷۹.....	۱-۳-۴- مبانی فلسفی:
۷۹.....	۱-۳-۴-۱- معرفت شناختی:
۸۰.....	۱-۳-۴-۲- هستی شناسی:
۸۰.....	۱-۳-۴-۳- انسان شناسی:
۸۲.....	۱-۳-۵- مبانی فرهنگی :
۸۵.....	۳-۲- پیشرفت اسلامی
.....	۳-۲-۱- مفهوم پیشرفت اسلامی:
.....	۳-۲-۲- پیشرفت اسلامی از نگاه امام خمینی(ره):
۸۶.....	۳-۲-۳- توسعه غربی از نگاه امام خمینی(ره):
	عنوان
	صفحه
۸۷.....	۳-۲-۴- رابطه تعهد و تخصص در پی ج
۸۸.....	۳-۲-۵- دوی بعدی بودن پیشرفت اسلا _
۸۹.....	۳-۲-۶- تحول فرهنگی اساس پیشرفت از نگاه امام خمینی(ره):
۹۱.....	۳-۲-۶-۲- نظریه اصالت فرهنگ:
۹۴.....	۳-۲-۶-۳- فرهنگ نا سالم:
۹۴.....	۳-۲-۷- فرهنگ اسلامی اساس پیشرفت:
۹۵.....	۳-۳- شاخصه های پیشرفت اسلامی
۹۵.....	۳-۳-۱- معنویت:
۹۸.....	۳-۳-۲- عقلانیت:
۹۹.....	۳-۳-۳- عدالت:
۹۹.....	۳-۳-۴- آزادی:
۱۰۰.....	۳-۴- ارکان پیشرفت اسلامی

۱۰۰	.....: ۱-۴-۳-نخبگان
۱۰۱	.....: ۱-۱-۴-۳-شناسایی واقعی و دقیق وضع موجود کشور در تمامی ابعاد
۱۰۲	.....: ۲-۱-۴-۳-استقلال و خود باوری
۱۰۳	.....: ۴-۱-۴-۳-تولید علم
۱۰۴	.....: ۵-۱-۴-۳-مهندسی پیشرفت
۱۰۴	.....: ۲-۴-۳-نظام سیاسی
۱۰۵	.....: ۱-۲-۴-۳-برنامه ریزی
۱۰۵	.....: ۲-۲-۴-۳-اتکا به علوم در پرتو خود باوری
۱۰۶	.....: ۳-۲-۴-۳-رفاه در سایه توسعه اقتصادی
۱۰۷	.....: ۱-۳-۲-۴-۳-هدف از توسعه اقتصادی
۱۰۸	.....: ۴-۲-۴-۳-تعلیم و تربیت
	.....: ۵-۲-۴-۳-امنیت
۱۱۰	.....: ۶-۲-۴-۳-کارآمدی
۱۱۱	.....: ۳-۴-۳-مردم
	عنوان
	صفحه
۱۱۱	.....: ۱-۳-۴-۳-وحدت در بین افراد جامعه
۱۱۲	.....: ۲-۳-۴-۳-مشارکت مردم
۱۱۲	.....: ۳-۳-۴-۳-ثبات خانواده
۱۱۳	.....: ۴-۳-۴-۳-کرامت انسانی
۱۱۴	.....: ۵-۳-الگوی ایرانی
۱۱۴	.....: ۱-۵-۳-مفهوم الگو
۱۱۵	.....: ۲-۵-۳-کالبد ایرانی
۱۱۹	.....: ۶-۳-پیشرفت عادلانه
۱۲۰	.....: ۷-۳-رابطه عدالت سیاسی و پیشرفت اسلامی
۱۲۰	.....: ۸-۳-عدالت سیاسی در پیشرفت اسلامی
۱۲۱	.....: ۹-۳-پیشرفت سیاسی
۱۲۲	.....: ۱۰-۳-جمع بندی

۱۲۳	فصل چهارم: عدالت سیاسی اسلام در طراحی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت
۱۲۵	۴-۱-۱- عدالت سیاسی در مفاهیم
۱۲۵	۴-۱-۱-۱- مشروعیت سیاسی:
۱۲۷	۴-۱-۲- مشارکت سیاسی:
۱۳۲	۴-۱-۳- برابری سیاسی:
۱۳۶	۴-۱-۴- حق انتخاب شدن:
۱۳۸	۴-۱-۵- حق انتخاب کردن:
۱۴۰	۴-۱-۶- حق نظارت و انتقاد کردن:
۱۴۳	۴-۱-۷- حق مخالفت کردن:
۱۴۴	۴-۲- عدالت سیاسی در مصادیق
	۴-۲-۱- عدالت سیاسی در نظام سیاسی اسلامی:
	۴-۳- زمینه های تحقق عدالت سیاسی:
۱۵۰	۴-۳-۱- مننه های تحقق عدالت سیاسی: د. اجتماع:
	عنوان
	صفحه
۱۵۳	۴-۳-۲- زمینه های تحقق عدالت سیاسی: ه. اسی:
۱۵۵	۴-۴- عدالت سیاسی اساسا: «توافق»:
۱۵۷	۴-۵- جمع بندی و نتیجه گیری:
۱۶۰	فهرست منابع

و

فصل اول کلیات

۱-۱- شرح و بیان مساله پژوهشی:

از مهمترین مسائل و آرمانهای آدمیان در طول تاریخ از پیش از دوران باستان تا کنون عدالت بوده است (جمشیدی، ۴۴-۱۰۰). در ادیان الهی عدالت یکی از اهداف رسالت بیان گردیده است. خداوند (جل جلاله) در قرآن کریم می فرماید: «لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيُقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ...» ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم، و با آنها کتاب (آسمانی) (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند (سوره حدید: آیه ۲۵).

امامان معصوم (علیهم السلام) نیز هدف خود را برقراری عدالت ذکر کرده اند. «در قرآن از توحید گرفته تا معاد، و از نبوت گرفته تا امامت و از امامت و آرمانهای فردی گرفته تا هدفهای اجتماعی همه بر محور عدل استوار شده است. عدل قرآن همدوش توحید، رکن معاد، هدف تشریح نبوت، فلسفه زعامت و امامت، معیار کمال فرد و مقیاس سلامت اجتماع است (مطهری، ۱۳۷۱: ۴۲).

حاکمان بلاد در طول تاریخ تلاش نموده اند حکومت خود را عادلانه جلوه دهند. این تفکر که چگونه می توان یک نظام سیاسی عادلانه را عینیت بخشید و آن را اداره کرد همواره مورد توجه اندیشمندان اسلامی بوده است. از این حیث در دایره اسلام ضمن اشتراکات در اندیشه ها در بعضی از موارد شاهد تفاوت هایی در اندیشه های سیاسی در موضوع عدالت سیاسی هستیم که هر کدام بر پایه و مبنای خاصی نظر دارند. امام خمینی (ره) بنیانگذار انقلاب اسلامی بر این باور است که عدالت مطلق است و نسبی نمی باشد. یعنی عدالت بر پایه حقوق واقعی و فطری استوار است. اگر چه ممکن است که در زمان ها و مکان های مختلف درک دینی ما از نظام های ارزشی موجود تغییر یابد ولی از آنجا که عدالت مبتنی بر اصول کلی شریعت است، لذا مطلق و ثابت می باشد (امام خمینی، ۱۳۷۷: ۱۴۶ و ۱۳۷۳: ۱۰۱ و ۱۰۲).

مطلق بودن عدالت نتایجی را در بر دارد که از آن جمله این است که عدالت در تمام اعصار بر یک مبنا است. بدین سبب در عصر کنونی نیز می توان بر اساس آن رویکرد نظامی عادلانه را برپا نمود. انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ به عنوان یک رویداد عظیم در جهان منبعث از چنین تفکری نوید یک الگوی مترقی برای توسعه و عدالت بر مبنای اسلام را داد. این رویداد خود را جزء و زمینه ساز جریانی می بیند که آرمان آن تشکیل حکومت جهانی اسلام و عالم گیر شدن اسلام و عدالت، و تحقق تمدن جهانی آن به رهبری امام موعود (عج) می باشد.

از جهتی فلسفه و اندیشه انقلاب اسلامی در بیشتر مقولات اساسی با تفکر مسلط زمانه در چالش جدی است. به اذعان اندیشمندان اسلامی هنوز مسلمانان نتوانسته اند بسیاری از مفاهیم و اصول و قوانین اسلامی خود را با مقتضیات زمانه تطبیق دهند و نظر اسلام را از آن استخراج کنند. از جمله این مقولات، اصل اساسی عدالت

است. عدالت با تمام مسائل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ارتباط بنیادین دارد. در اسلام رمز قرار گرفتن ملت‌ها در ریل پیشرفت و تمدن همانا التفات عمیق به عدالت است. جوهره پیشرفت و تمدن به سامان بودن امور در همه عرصه‌ها است و در بینش اسلامی عدالت همان ساماندهی امور است (مهدوی زادگان، ۱۳۹۰: ۲).

بنابراین طراحی یک الگوی پیشرفت بومی اولین گام در جهت رسیدن به پیشرفتی عادلانه است. بازشناسی عدالت سیاسی در اسلام با تحولات فکری و فرهنگی در عصر جدید ضرورتی است که نتایج آن بر جریان حرکت اصیل اسلامی سایه می‌افکند. اکنون این سؤال اصلی مطرح می‌شود که در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت عدالت سیاسی اسلام به چه صورت تحقق خواهد یافت؟ سؤال دیگری که می‌توان به سؤال قبلی افزود این است که رابطه بین عدالت و سیاست به تعبیری عدالت سیاسی چگونه است؟ حال اگر در یک تعریف کلی عدالت سیاسی را رعایت استحقاق‌های سیاسی بدانیم چه راهکاری برای برقراری آن وجود دارد؟

۱-۲- تعریف مفاهیم:

۱-۲-۱- عدالت^۱:

امیرالمومنین (علیه السلام) عدالت را عبارت از: «قرار گرفتن هر چیز سر جای خود» و همچنین «رعایت کردن استحقاق‌ها در افاضه وجود و امتناع نکردن از افاضه و رحمت به آن چه امکان وجود دارد» می‌دانند (نهج البلاغه: حکمت ۴۲۹). در انسان‌شناسی محقق نراقی (ره) مفهوم عدالت که تجلی و ظهور تهذیب قوه عامله انسان است، نقش اساسی در تصویر انسان کامل و الگوی مطلوب ایشان ایفا می‌کند (نراقی، ۱۳۷۴، ۸۴). از نگاه وی، نهایت کمال و غایت سعادت برای هر شخصی اتصاف او به صفت عدالت و میانه روی در جمیع صفات و افعال ظاهریه و باطنیه، و نجات در دنیا و آخرت با استقامت بر وسط و ثبات بر مرکز یعنی عدالت حاصل می‌شود.

علامه طباطبایی (ره) در این رابطه بیان می‌دارد: «هی اعطاء کل ذی حق من القوی حقه و وضعه فی موضعه الذی ینبغی له» عدالت این است هر نیرویی هر حقی دارد به حق خود برسد و در جایی که شایسته است قرار گیرد (طباطبایی، ۱۳۷۱: ۳۷۱). مولوی در تعریف عدل بیان می‌کند: عدل چه بود؟ وضع اندر موضعش ظلم چه بود؟ وضع در ناموقعش (مولوی، دفتر ششم: ۱۰۳۷). و در جای دیگر می‌گوید: عدل چه بود آب ده اشجار را / ظلم چه بود آب دادن خار را، عدل وضع نعمتی در موضعش / نه به هر بیخی که باشد آب کش، ظلم چه بود وضع در ناموضعی / که نباشد جز بلا را منبعی (مثنوی، دفتر پنجم، ۷۷۶).

یکی از پژوهشگران، معنای عدالت را از نحله‌ها و حوزه‌های مختلف متون و اندیشه سیاسی مسلمانان

جمع بندی کرده که تعدادی از آنها که عدالت سیاسی در آن نمود بیشتری دارد به شرح ذیل می باشد :

«عدالت به عنوان ویژگی ماهوی نظم حاکم بر نظام خلقت»، «قرار دادن هر چیزی در جای خویش»، «رساندن حق به حق دار و رعایت اهلیت استحقاق ها و نفی تبعیض و نفی برابری مطلق»، «اعتدال گرایی، میانه روی و رعایت ملکات متوسطه»، «تعادل سه قوه در نفس و مدینه و سپردن راهبری نفس و مدینه به خرد و خردمندان»، «راستی و راست کرداری»، «تناسب جرم با مجازات»، «تامین مصلحت عمومی به بهترین صورت ممکن و اصلی ترین مبنای تامین عمران و امنیت»، «تقسیم مساوی خیرات مشترک عمومی»، «تقوای فردی و اجتماعی و همسازی با نظم الهی حاکم بر طبیعت»، «انصاف»، «عقد قرارداد اجتماعی افراد، برای تقسیم کار در حیات مدنی مبتنی بر شریعت»، و «عدالت به معنای مفهومی همسان با عقل و خرد عملی» (اخوان کاظمی، ۱۳۸۲: ۳۱-۲۹).

از نگاه پژوهنده، گرچه بعضی از تعاریف عدالت که ذکر گردید از نگاه های متفاوتی بیان شده اند و یا با هم اختلافاتی دارند؛ لکن روح کلی همه آنها را می توان در تعریف امیر المؤمنین (ع) از عدالت یعنی «رعایت کردن استحقاق ها در افاضه وجود و امتناع نکردن از افاضه و رحمت به آن چه امکان وجود دارد» مشاهده کرد. از اینرو تعریف مذکور مبنای این تحقیق قرار می گیرد.

۱-۲-۲- عدالت سیاسی^۱ :

در فرهنگ علوم سیاسی در توضیح واژه عدالت سیاسی آمده است: «آن است که امور کشور به نحو شایسته اداره شود تا مردم در یک فضای عادلانه به زندگی خود ادامه دهند. برخورداری از برابری، آزادی، امنیت و آسایش، به عنوان حقوق طبیعی افراد جامعه، تأمین کننده این فضای عادلانه خواهد بود» (آشوری، ۱۳۸۳: ۲۰۷).

نگارنده با استنباط از تعریف عدالت از نگاه امیر المؤمنین (ع) عدالت سیاسی را عبارت از «رعایت استحقاقها در قانون، اندیشه، رفتار و عمل، میان حکومت و مردم» می داند.

۱-۲-۳- الگو^۱:

تعاریف مختلفی از الگو شده است که در اینجا به چند نمونه اشاره می‌کنیم. از نگاه آیت اله خامنه‌ای «الگو یک وسیله و معیار و میزانی است برای این که آن کاری که انسان می‌خواهد انجام دهد، با آن الگو تطبیق داده شود» (روزنامه کیهان، ۳۰/۶/۱۳۸۱: ۳). الگو در زبان و فرهنگ فارسی مترادف با پارادایم نیز در نظر گرفته می‌شود. توماس کوهن در تعریف پارادایم می‌گوید: «مجموعه‌ای است از مفروضات، مفاهیم، ارزشها و تجربیاتی که روشی را برای مشاهده واقعیت جامعه‌ای که ما در آن سهیم هستیم ارائه می‌دهد» (کوهن، ۱۳۸۳: ۱۷۵). در تعریفی دیگر پارادایم یعنی «راه حل معماهای واقعی که به مثابه نمونه و مثال واره می‌توانند با جایگزینی قواعد اساسی، برای حل سایر مشکلات دانش‌هنجاری (و عادی) به کار گرفته شود» (کوهن، ۱۳۸۳: ۱۷۵).

در این پژوهش تعریف منظور از الگو بدین صورت است که: «یک مجموعه قواعد، دکترین‌ها، سرمشق‌ها، راهبردهای کلی، نمونه‌ها، مدل‌ها، رویه‌ها و تمام مواردی شبیه به این که پیشیناز انجام جزیی و کلی برای کارهایی بوده است که قرار است برنامه‌ریزی و در مسیر درست و بهینه حرکت کند و بخواهد به اهداف پیش‌بینی شده دست پیدا کند» (عبدی، ۱۳۸۸: ۶).

۱-۲-۴- پیشرفت^۲:

«پیشرفت» در نظر اندیشمندان اسلامی با «رشد» مترادف دانسته می‌شود. از نظر آیت الله جوادی آملی پیشرفت یا توسعه «فرایندی است که متضمن رشد مداوم در ابزار و روابط مادی و معنوی و بنیان‌های اقتصادی - اجتماعی می‌باشد و انسان در این جریان می‌تواند به کمال برسد» (جوادی آملی، ۱۳۸۰: ۲۱۳). بنابر این پیشرفت و رشد در آموزه‌های اسلامی، جریانی پویا و مداوم و همه‌جانبه با هدف به کمال رسیدن انسان است.

آیت الله خامنه‌ای در توضیح پیشرفت کشور بیان داشتند:

«باید طوری برنامه‌ریزی و ترتیب داده شود که انسان بتواند در آن به رشد و تعالی برسد؛ انسان در آن تحقیر نشود. هدف انتفاع انسانیت است، نه طبقه‌ای از انسان حتی نه انسان ایرانی.»

---

۱ - Model

۲ - Progress

پیشرفتی که ما می خواهیم بر اساس اسلام و با تفکر اسلامی معنا کنیم، فقط برای انسان ایرانی سودمند نیست، چه برسد بگوئیم برای طبقه ای خاص. این پیشرفت، برای کل بشریت و برای انسانیت است» (بر گرفته از: WWW.KHAMENEI.IR).

ابعاد پیشرفت در منطق اسلامی به بیان آیت الله خامنه ای بدین شرح است:

« در منطق اسلامی پیشرفت ابعاد بیشتری [از غرب] دارد: پیشرفت در علم، پیشرفت در اخلاق، پیشرفت در عدالت، پیشرفت در رفاه عمومی، پیشرفت در اقتصاد، پیشرفت در عزت و اعتبار بین المللی، پیشرفت در استقلال سیاسی- این ها همه در مفهوم پیشرفت، در اسلام گنجانده شده است- پیشرفت در عبودیت و تقرب به خدای متعال؛ یعنی جنبه معنوی، جنبه الهی؛ این هم جزو پیشرفتی است که در اسلام هست و در انقلاب ما هدف نهایی ماست: تقرب به خدا. هم «دنیاء» در این پیشرفتی که مورد نظر ماست، ملحوظ شده است، هم «آخرت» (آیت اله خامنه ای، ۱۳۹۱: ۴).

۱-۲-۵- الگوی اسلامی - ایرانی ۱ :

این الگو ضمن داشتن اشتراکاتی با الگوهای توسعه در مکاتب غیر اسلامی اختلافاتی نیز از لحاظ مبانی و شیوه های اجرایی دارند. دو مولفه که در تدوین این الگو نقش محوری را ایفا می کنند اسلامی و ایرانی بودن آن می باشد. اسلامی بودن، بدین معناست که مبانی و اصول را بر پایه اسلام قرار می دهیم. به تعبیر دیگر اسلامی بودن بر اصولی مانند «نفی استثمار و استعمار انسان های دیگر» و «اصرار بر تأمین عدالت» و «نفی نگاه ابرازی و هوسبازانه به زن و تأکید بر تحکیم مبانی خانواده» و بسیاری از اصول و امور دیگر تأکید می شود. مراد از «ایرانی بودن» الگوی پیشرفت این است که الگوی پیشرفت با همه آرمان ها و اصول اسلامی خود باید «ایرانی» هم باشد، زیرا «ایران» ظرف این «پیشرفت» است و میان ظرف و مظهر باید تناسبی برقرار باشد» (حداد عادل، ۱۳۹۰: ۱۱۳).

دلایل ایرانی و اسلامی بودن این الگو از نگاه آیت الله خامنه ای به این صورت است :

« ما باید پیشرفت را با الگوی اسلامی - ایرانی پیدا کنیم. این برای ما حیاتی است. چرا می

گوییم اسلامی؟ اسلامی به خاطر اینکه بر مبانی نظری و فلسفی اسلام و مبانی انسان شناختی اسلام استوار است. چرا می گوییم ایرانی؟ چون فکر و ابتکار ایرانی، این را به دست آورده؛ اسلام در اختیار ملت های دیگر هم بود. این ملت ما بوده است که توانسته است یا می تواند این الگو را تهیه و فراهم کند. پس الگوی اسلامی ایرانی است (برگرفته از سایت: WWW.KHAMENEI.IR).

در نهایت اینکه «اسلامی بودن» علی الأصول نظر به «آرمان ها» دارد و «ایرانی بودن» عمدتاً نظر به «واقعیت ها».

۱-۳- پیشینه و تاریخچه موضوع تحقیق:

در بین آثار در دسترس شامل، کتب، مقالات، پایان نامه ها و سایت های اینترنتی مرتبط با موضوع تحقیق مواردی به صورت جزئی با موضوع پژوهش ارتباط برقرار می کنند. تعدادی کلی بوده و به موضوع تحقیق با نگاه کاربردی پرداخته نشده است. برخی نیز جنبه علمی پژوهشی ندارد. لذا کمبود وافر اثر علمی مرتبط و جامع در موضوع این تحقیق و از طرفی اهمیت آن، ضرورت این پژوهش را روشن تر می سازد. تعدادی از آثار نسبتاً مرتبط با موضوع به شرح ذیل می باشد:

رحمانی (۱۳۹۰) «عدالت، توسعه و تمرکز زدایی، سه محور الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»: این تحقیق مفهوم عدالت و توسعه را بیشتر از نگاه اقتصادی در چارچوب الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت بررسی نموده است حال آنکه در این پژوهش تلاش خواهد شد ضمن بررسی جامع عدالت سیاسی اسلام به ارتباط آن با الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت پرداخته شود.

احمدی (۱۳۹۰) «پیش طرح الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت»: این اثر به موضوعاتی مانند تعریف الگو، ویژگی ها، کارکردهای مورد انتظار و نحوه دستیابی به الگو، دلایل انتخاب کلمه «پیشرفت»، وجوه تشابه و تفاوت «توسعه» و «پیشرفت» پرداخته است. این پژوهش در استخراج ویژگی ها و خصلت های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت به ما کمک خواهد کرد ولی مبحث عدالت و عدالت سیاسی و رابطه آنها با الگو مطرح نشده است.

علیخانی (۱۳۸۸) «درآمدی بر نظام سیاسی عدالت در اسلام»: این مجموعه، مقالاتی را شامل می شود که در بیان مفاهیم عدالت سیاسی و رابطه عدالت با مفاهیمی از جمله حکومت، رضایت عمومی، مردم سالاری دینی، مردم و روابط بین الملل آثار بسیار ارزشمندی می باشند. لکن در این پژوهش عدالت